

ВИЗНАЧЕННЯ ЦІННІСНИХ КРИТЕРІЇВ ЕВОЛЮЦІЇ КАПІТАЛІЗМУ ЯК СИСТЕМИ НАКОПИЧЕННЯ БАГАТСТВА У СВІТОВОМУ МАСШТАБІ

У статті досліджено концептуальні визначення ціннісних критеріїв еволюції капіталізму як системи накопичення багатства у світовому масштабі, проаналізовано відтворення політико-економічних нерівностей акторів міжнародних відносин, обґрунтовано особливості сучасного капіталізму, розкрито можливості використання ресурсів світового людського розвитку на ґрунті цінностей гуманізму.

В статье исследованы концептуальные определения ценностных критериев эволюции капитализма как системы накопления богатства в мировом масштабе, проанализировано воспроизводство политико-экономического равенства акторов международных отношений, обоснованы особенности современного капитализма, раскрыты возможности использования ресурсов мирового человеческого развития на основе ценностей гуманизма.

The article examines conceptual definitions of value criteria of capitalism evolution as a system of wealth accumulation across the globe, provides analysis of reproduction of political and economic equality of international relations' players, substantiates peculiarities of modern capitalism, and reveals usage perspectives of the world human development based on humanism values.

Ключові слова: актори міжнародної влади, критерії еволюції капіталізму, сучасний капіталізм, світовий людський розвиток.

Актуальність дослідження ціннісних критеріїв еволюції капіталізму як системи накопичення багатства у світовому масштабі визначається наявністю глибоких суперечностей світового економічного розвитку, обумовлених різноманітними факторами нерівностей соціального структурування суб'єктів господарювання у світовому масштабі. Це свідчить про те, що сучасні системи соціальних нерівностей і механізми стратифікації істотно змінюються. Незважаючи на те, що загалом зберігається вплив аскриптивних факторів стратифікації, найбільш значуща стратифікуюча сила в межах світового політико-економічного простору пов'язана з глобальними міжнародними розривами у соціальних цінностях, організаційних й інституційних новаціях в економічній діяльності суб'єктів господарювання, структурними розколами у нагромадженні соціального капіталу.

У процесі такого зрушення відбувається відносно зниження економічних факторів стратифікації, зростання впливу фактора особистісних досягнень, підсилюються прояви емерджентних рис соціального капіталу, багатовимірність процесу стратифікації в глобальних нерівностях тощо. Нормою стає не однорідність, а гетерогенність регіональних форм життєдіяльності людини. За таких умов незмірно ускладнюються суперечності якості життя людини, світового людського розвитку та міжнародної соціально-економічної безпеки. Проте суперечність і є тією причиною, яка потребує від людини, по-перше, опанування нею усього, що вона застала як існуюче, по-друге, добудови, відкриття і створення принципово нових можливостей, нових параметрів еволюції капіталізму як системи накопичення багатства у світовому масштабі.

Існує багато розробок як західних, так і вітчизняних фахівців стосовно проблематики ціннісних критеріїв еволюції капіталізму. Цим питанням займалися М.Алле, М.Армстронг, Л.Брентано, П.Бурдьє, Т.Веблен, Е.Гідденс, Дж.Голдторп, Р.Дарендорф, Дж.Еванс, Г.Еспін-Андерсен, Ф.Енгельс, Р.Коммонс, Дж.М.Кейнс,

М.Кондратьєв, К.Маркс, А.Маршалл, Дж.С.Міллер, В.Парето, С.Подолінський, К.Поланьї, Е.Райт, Дж.Роемер, П.Самуельсон, М.Севедж, А.Сен, А.Сміт, Я.Тінберген, А.Тойнбі, Ю.Хабермас, Й.Шумпетер та інші.

Ця проблематика активно розробляється такими вченими, як С.Амін, Дж.Аррігі, В.Базилевич, У.Бек, М.Брюєр, І.Валлерстайн, А.Гальчинський, В.Геєць, А.Гриценко, В.Дементьєв, Д.Конлі, Г.Колодко, В.Корнівська, О.Корнійчук, Р.Коехейн, О.Куценко, Р.Нурєєв, Дж.Най, М.Портер, А.Пороховський, Д.Сакс, В.Тарасевич, Г.Терборн, Е.Тоффлер, Ф.Утар, Г.Філюк, А.Філіпенко, М.Хоут та ін.

Представники різних світоглядних напрямків, аналізуючи процес еволюції капіталізму як системи накопичення багатства у світовому масштабі, сходяться на тому, що в сучасному світі відбувається розвиток нових форм поляризації на основі відносин відчуження, а саме поляризація можливостей доступу до тих чи інших благ, в якому конфлікт і боротьба за подолання соціального відчуження забезпечують можливість для людини управляти власними умовами життя і свідомо їх змінювати. Отже, зміна стратифікаційної структури суспільства, поява нових критеріїв соціальної диференціації, виникнення нових соціальних груп викликають необхідність формування нових концептуальних моделей та теоретичних підходів до аналізу ціннісних критеріїв еволюції капіталізму як системи накопичення багатства у світовому масштабі.

Метою статті є дослідження концептуального визначення ціннісних критеріїв еволюції капіталізму як системи накопичення багатства у світовому масштабі, аналіз відтворення політико-економічних нерівностей акторів міжнародних відносин, обґрунтування особливостей сучасного капіталізму, розкриття можливостей використання ресурсів світового людського розвитку на ґрунті цінностей гуманізму.

Сучасний суспільний розвиток характеризується багатоаспектністю і складністю визначення ціннісних критеріїв еволюції (від лат. *evolutio* – розгортання) капіталізму. Поєднуючи і перетворюючи індивідуальне й суспільне, людина цілеспрямовано вдосконалює суспільне життя, універсально розвиває багатоманітність умов, що передують її діяльності й виникають в ході її здійснення. «Діяльність, – відзначав Гегель, – формує далі те, що вже було сформоване раніше, повідомляє йому більше визначень, робить його визначнішим, розвинутішим і глибшим» [1, с.32]. Здійснюючись як процес, діяльність втілюється у конкретних предметах. Їх поява фіксує завершення відповідного етапу діяльності й одночасно «збагачення» об'єктивних умов її наступних етапів.

Звісно, у ході розвитку людини відбувається відновлення відповідності між різними сторонами життєдіяльності: потреб, цілей, інтересів, мотивів – відповідно до бажань і можливостей людини в певній сфері. Саме тому визначення людської праці як «доцільної діяльності» нерозривно пов'язане у К.Маркса з розумінням її як процесу, «що відбувається між людиною і природою, процесу, в якому людина своєю власною діяльністю опосереднює, регулює і контролює обмін речовин між собою і природою» [2, с.175].

Аналіз суспільного розвитку показує, що праця необхідна і можлива, оскільки, з одного боку, існує живий індивід, який має відповідні потреби, що не можуть

бути задоволені за допомогою тільки продуктів природи; з іншого – наявні об'єктивні речові передумови у формі природних утворень. Праця поляризує людину й природу і водночас стверджує їх нерозривну єдність, зміцнює їх зв'язок, переводить природні зв'язки в соціальне спілкування, розвиває систему владних відносин, легітимність якої виявляється у досягненні соціальної рівноваги в ході адаптації світового господарства до еволюційних змін.

Врешті, К.Маркс звертає увагу на повторюваність, регулярність практичної діяльності як джерело того, що потім кристалізується у людському досвіді [3, с.364-365]. На індивідуальному рівні повторюваність утворює звичку, стереотип діяльності і поведінки; на суспільному рівні виникають традиції, норми, парадигми формування знань тощо. Повторюваність є об'єктивним процесом, який виокремлює найбільш раціональні та ефективні сторони життєдіяльності людини, зберігаючи їх у більш широких діапазонах часу та простору. Невипадково, що саме повторювані ознаки суспільного буття використовуються дослідниками еволюції капіталізму як характерологічні властивості світового суспільного розвитку. Поряд із цим необхідно відзначити, що світовий економічний розвиток охоплює усі сторони життєдіяльності суспільства, усі соціальні спільноти й регіони, він пробуджує у людини творчі здібності, творче ставлення до праці, єдність інтернаціонального і національного в економіці.

Отже, при аналізі логіки світового розвитку особливу значущість у визначенні ціннісних критеріїв еволюції капіталізму мають так звані «вікові (довготермінові) тренди» в економіці й цикли гегемонії у політиці. Важливість розгляду цих циклічних процесів обумовлена тим, що їх аналіз виявляє довготермінові закономірності, відповідно до яких визначаються системні нерівності у структурах соціальних можливостей розвитку суб'єктів господарювання у світовому масштабі.

Концепція вікових економічних трендів досліджується у працях таких вчених, як Р.Камерон, Ф.Бродель, А.Франг, Дж.Аррігі, М.Дунфорд. Як відомо, тривалість повного вікового циклу становить до двох-трьох століть. Він складається з двох фаз: висхідної (піднесення) та низхідної (спад). Ці фази вікового циклу збігаються з черговими хвилями М.Кондратьєва [4, с.211]. Сучасні вікові тренди (з XIII ст.) пов'язуються, насамперед, із існуванням й розвитком капіталістичного соціально-економічного устрою в світовій системі господарства. На висхідній фазі циклу світовий ефективний попит перевищує загальний обсяг виробництва, стимулюючи економічне зростання. Позитивними її аспектами є безпрецедентна експансія інвестицій і торгівлі, відкриття для міжнародної торгівлі найбільш населених регіонів світу і можливостей соціальної рухливості для більшості країн, що розвиваються, поширення інформації і технологічних інновацій, а також прискорене збільшення робочих місць для кваліфікованих спеціалістів. Ці характерні риси еволюції капіталізму призвели до розширеного відтворення багатства конкурентоспроможних акторів міжнародних відносин.

Звичайно, що криза настає, коли світове виробництво починає перевищувати попит на готову продукцію, тобто починається криза перевиробництва. Її наслідком є падіння відносної рентабельності виробництва. З метою збереження абсолютних обсягів власних прибутків виробники продовжують збільшувати

випуск товарів та послуг, що призводить до загострення кризи. Із часом на низхідній фазі відбувається концентрація й централізація капіталу, його географічна експансія, зміна базових технологій як результат науково-технічного прогресу. Останнє веде до перерозподілу й вирівнювання доходів суб'єктів господарювання у світовому масштабі, достатнього для того, аби поновити зростання й піднесення світової кон'юнктури.

Дж.Сорос, звертаючись до аналізу кризи капіталізму, виходить із суперечностей сучасної міжнародної фінансової системи. На його думку, еволюції світового капіталізму сприяють три основні фактори. Перший – недоліки світової банківської системи, які полягають у можливості здійснення банками спекулятивних операцій. Ці операції не відображаються у фінансових звітах банків. Суми, на які здійснюються спекулятивні фінансові операції, у багато разів перевищують капітал, який реально використовується у комерційній діяльності. Це призводить до невизначених ризиків для усієї банківської, а відповідно, і фінансової системи.

Другий фактор полягає у загостренні суперечностей на периферії системи. Причиною такої поведінки є «протиріччя між міжнародними масштабами фінансових ринків і національними кордонами політики» [5, с.139].

Останній основний фактор «полягає в очевидній нездатності провідних міжнародних кредитно-грошових інститутів утримати систему від розпаду... Усі три фактори посилюють вплив капіталу з периферії у центр» [5, с.187].

Загалом світова практика має вельми різноманітний інструментарій контролю за рухом капіталу [6; 7]. Він може здійснюватися на загальноекономічному рівні, галузевому (як правило, це фінансовий сектор) або на рівні «стратегічних» галузей у разі контролю над прямими іноземними інвестиціями. Адже стрімке зростання потоків капіталу, починаючи з середини 2009 року, спричинило складне поєднання локальних і глобальних процесів для країн із економіками, що розвиваються (табл. 1). Тому деякі країни посилили контроль за операціями з капіталом, переважно у фінансовому секторі, щоб послабити приплив капіталу і зменшити тиск на національну валюту. Проте такі заходи компенсуються певною мірою лібералізацією в інших країнах. Зокрема, серед операцій із капіталом вплив (інвестиції резидентів за кордоном), як правило, є більш контрольованим, ніж приплив (інвестиції нерезидентів) [9, с.45].

Посилення контролю за капіталом у країнах Азії здебільшого пов'язане зі спрямуванням до них значних обсягів потоків капіталу, оскільки вони вельми динамічно розвиваються і є привабливими щодо рівня доходності від інвестицій. Враховуючи те, що країни Азії накопичили значні валютні резерви (переважно у доларах США) і жорстко контролюють курси своїх валют, прив'язаних до долара США (насамперед Китай, Індія), вони не зацікавлені у ревальвації національних валют, оскільки це загрожувало стану їхніх економік.

Глобальна фінансово-економічна криза стала тим механізмом, що виявив значний вплив капіталу з країн СНД та зниження курсів національних валют цієї групи країн. Причинами втечі капіталів із країн Близького Сходу та Північної Африки були насамперед соціальні заворушення, а також нестабільність у

еврозоні. Цей регіон зазнав найбільшої втечі капіталу і, за прогнозами МВФ, найближчим часом ця тенденція посилиться [12]. Натомість в інших країнах Африки відбувається активне зростання потоків капіталу, оскільки цей регіон найменше зазнав глобальних фінансових потрясінь. Це дає змогу виокремити різноманітні підходи до визначення ролі світових лідерів у відтворенні політико-економічних нерівностей у світовому масштабі.

Важливо акцентувати увагу на тому, що більшість вітчизняних і закордонних експертів визнають, що світовий процес глобалізації проходить під диктатом західних країн або навіть США. Це, певною мірою, характеризує співвідношення між процесом глобалізації й процесом вестернізації. Отже, йдеться про уніфікацію багатоманітного світового політико-економічного простору за єдиними зразками, які відповідають інтересам держави-гегемона. Суперечки тут ведуться щодо того кому ж належатиме лідерство в ХХІ ст. – традиційним західним центрам сили чи Сходу?

Таблиця 1

*Динаміка заощаджень і інвестицій в межах світового політико-економічного простору**

Країни	Роки							
	1990-1997	1998-2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Весь світ								
Заощадження	22,1	21,7	24,0	24,3	24,2	21,8	23,1	23,9
Інвестиції	22,9	21,9	23,2	23,8	23,8	21,7	22,7	23,4
Країни з розвинутою економікою								
Заощадження	21,7	20,5	20,9	20,8	19,8	17,1	18,1	18,2
Інвестиції	22,2	21,1	21,6	21,6	21,0	17,7	18,4	18,7
Чисте кредитування	-0,5	-0,6	-0,7	-0,9	-1,2	-0,6	-0,3	-0,4
США								
Заощадження	16,0	16,3	16,4	14,6	13,4	11,1	12,2	12,2
Інвестиції	18,3	19,8	20,6	19,6	18,1	14,7	15,5	15,5
Чисте кредитування	-2,3	-3,5	-4,2	-5,0	-4,7	-3,6	-3,3	-3,3
Країни зони євро								
Заощадження	...	21,5	22,4	23,0	21,5	19,0	19,6	20,0
Інвестиції	...	21,0	21,9	22,6	22,2	18,8	19,2	19,5
Чисте кредитування	...	0,5	0,5	0,4	-0,7	0,2	0,4	0,5
Японія								
Заощадження	31,7	26,7	26,6	27,8	26,3	22,6	23,5	21,9
Інвестиції	29,7	23,8	22,7	22,9	23,0	19,7	19,8	19,9
Чисте кредитування	2,0	2,9	3,9	4,9	3,3	2,9	3,7	2,0
Канада								
Заощадження	16,5	21,7	24,4	24,1	23,6	17,9	19,1	20,0
Інвестиції	19,0	20,3	23,0	23,2	23,2	20,9	22,2	22,8
Чисте кредитування	-2,5	1,4	1,4	0,8	0,3	-3,0	-3,1	-2,8
Нові індустріальні країни Азії								
Заощадження	34,6	32,2	32,5	33,4	32,6	31,2	33,7	32,6
Інвестиції	32,7	26,5	26,4	26,2	27,6	23,5	26,4	25,9
Чисте кредитування	1,9	5,7	6,1	7,2	4,9	7,7	7,3	6,6
Країни, що розвиваються, і країни, що формують ринок:								
Заощадження	23,7	26,3	32,8	33,3	33,7	32,0	32,5	33,7
Інвестиції	26,2	25,1	27,9	29,2	30,1	30,5	31,0	31,8
Чисте кредитування	-1,9	1,2	4,9	4,1	3,5	1,6	1,5	1,8
Центральна і Східна Європа								
Заощадження	20,3	17,3	16,2	17,3	17,5	15,3	15,4	17,1
Інвестиції	22,0	21,0	23,4	24,7	25,0	18,9	20,5	23,1
Чисте кредитування	-1,6	-3,7	-7,2	-7,4	-7,5	-3,6	-5,2	-6,0
СНД+Монголія+Грузія								
Заощадження	...	27,1	30,2	30,7	30,1	21,9	25,7	28,2
Інвестиції	...	20,2	23,0	26,7	25,2	19,1	21,9	23,6
Чисте кредитування	...	6,9	7,3	4,0	4,8	2,8	3,8	4,6

*Складено за [8, с.226-228]

Ураховуючи багатоманіття світового політико-економічного простору, з'являється також схема багатополярного світу, в якому колишній гегемон спільними діями суперників втрачає чільні позиції. За З.Бауманом, уся ця нескінченна перманентна модернізація здійснюється не просто заради себе: «...все це заради того, щоб у майбутньому робити більше те ж саме, підсилюючи продуктивність або конкурентоспроможність» [13, с.28].

Водночас, Дж.Аррігі зазначає, що конкуренція між державами і між підприємствами може набувати різних форм, і ці форми роблять великий вплив на (не) функціонування сучасної світосистеми як способу правління і способу накопичення. Дж.Аррігі вважає, що недостатньо показати історичний зв'язок між конкуренцією держав і конкуренцією підприємств. Також необхідно визначити, якої форми вони набувають і як вони міняються з часом. Тільки так можна повною мірою зрозуміти еволюційну природу сучасної світосистеми і роль, яку зіграли послідовні світові гегемонії в створенні і перестворенні системи для вирішення постійного протиріччя між «нескінченим» накопиченням капіталу і порівняно стабільною організацією політичного простору [14, с.75].

За таких умов ціннісні критерії еволюції капіталізму як системи накопичення багатства у світовому масштабі мають спрямованість на поєднання та упорядкованість соціальних статусів індивідів і соціальних груп, що утворюють світовий політико-економічний простір. Адже формування ціннісної основи сучасного капіталізму підлягає впливу таких тенденцій розвитку світової економічної системи, як: підвищення зацікавленості суб'єктів господарювання до ефективнішого використання ресурсів [15, с.37]; трансформація економічних функцій національних держав та посилення вразливості національних економік внаслідок ступеня їх відкритості і зростання їх взаємозалежності, зокрема «втечі капіталів» і «втечі мізків». Держава і політика стають визначальними факторами стосовно економіки [16, с.159]; функціонування науки і техніки як ідеології, яка проникає у свідомість кожної людини. Технічне відчуження перетворюється безпосередньо на відчуження ідеологічне [17, с.31]; нерівномірний розподіл цивілізаційних благ, збільшення розриву у рівнях економічного і соціального розвитку між багатими і бідними країнами; поглиблення соціального розколу у суспільствах різних держав, що супроводжується збільшенням частки населення, яка знаходиться за межею бідності; забезпечення протидії зниження темпів приросту ВВП в умовах поширення другої хвилі світової фінансової кризи, джерело якої знаходиться у державному секторі економіки [18, с.45]; посилення здатності робочої сили реагувати на потреби світового ринку праці, інтенсивна трудова міграція [19]; посилення ключових функціональних складових глобальної соціальної безпеки.

Таким чином, ціннісні критерії еволюції капіталізму віддзеркалюють стан наявної суспільної свідомості й одночасно слугують основою для розкриття можливостей використання ресурсів світового людського розвитку на ґрунті цінностей гуманізму.

Особливості становлення, функціонування та розвитку капіталізму пов'язані із інституційною структурою світового політико-економічного простору. Глобальні

соціальні зміни, що пов'язані з пошуками людиною шляхів гармонізації власної системи цінностей, дають підстави для вибору альтернативних способів дії, для відбору й оцінки цих альтернатив. У ході розвитку людини відбувається відновлення відповідності між різними сторонами життєдіяльності: розширення кола навиків, умінь, знань, способів дій і діяльності загалом, тобто операціональної сторони (або протилежний процес – звуження можливостей діяння); видозміна мотивації – потреб, цілей, інтересів, мотивів – відповідно до бажань і можливостей людини в певній сфері її життєдіяльності.

Аналіз суспільного розвитку показує, що праця поляризує людину й природу і водночас стверджує їх нерозривну єдність, зміцнює їх зв'язок, переводить природні зв'язки в соціальне спілкування, розвиває систему владних відносин, легітимність якої виявляється у досягненні соціальної рівноваги в ході адаптації світової соціально-економічної системи до еволюційних змін. Взаємодія у суспільстві визначається можливостями взаємодіючих суб'єктів. Саме в умовах загальносуспільного визнання людини як найвищої цінності починають функціонувати моральні та правові інститути, які покликані захищати людину та її інтереси. Як наслідок, у суспільстві цінності відіграватимуть інтегруючу та ідеологічну функції.

Отже, ціннісні критерії еволюції капіталізму як системи накопичення багатства у світовому масштабі мають спрямованість на поєднання та упорядкованість соціальних статусів індивідів і соціальних груп, що утворюють світовий політико-економічний простір.

Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення механізму взаємодії глобальної соціальної політики та світового економічного розвитку на ґрунті цінностей гуманізму.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г. Феномен духа / Г. Гегель. – Соч. в 14 т. – М. : Изд. АН СССР, 1959. – Т. 4. – 493 с.
2. Маркс К. Капітал. Твори. / К. Маркс, Ф. Енгельс [Вид.2]. – К. : Держ. Вид-во політ. літ. УРСР, 1963. – Т. 23. – 848 с.
3. Маркс К. Зауваження на книгу А.Вагнера «Підручник політичної економії». / К. Маркс, Ф. Енгельс [Вид.2]. – К. : Держ. Вид-во політ. літ. УРСР, 1963. – Т. 19. – 642 с.
4. Кондратьев Н. Проблемы экономической динамики / Н. Кондратьев [редкол. : Л. И. Абалкин (отв. ред) и др.]. – М. : Экономика, 1989. – 528 с.
5. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности / Дж. Сорос. [пер. с англ. С. К. Умрихиной, М. З. Штернгарца]. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 262 с.
6. Ніколаєв Є. Циклічна динаміка світового розвитку: минуле, сучасність, майбутнє / Є. Ніколаєв // Людина і політика. – 2003. – № 4. – С. 92 – 103.
7. Perspectives on Global Development 2012: Social Cohesion in a Shifting World. – Paris: OECD Publishing, 2011. – 260 p.
8. Перспективы развития мировой экономики: преодоление высоких уровней долга и валового роста. Октябрь 2012. – Вашингтон, округ Колумбия: Международный Валютный Фонд, 2012. – 241 с.
9. Боришкевич О. Міжнародний рух капіталу та проблеми зовнішньої заборгованості / О. Боришкевич // Вісник НБУ. – 2012. - №10. – С. 40-47.
10. Organization for Economic Cooperation and Development. – 2010. FDI Restrictiveness Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stats.oecd.org/index>.
11. Global Development Finance 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.data.worldbank.org/data-catalog/global-development-finance
12. World Economic Outlook database. April 2012. International Nonetary Fund. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.imf.org/external/publication/index.htm>.
13. Bauman Z. Liquid Modernity / Z. Bauman. – Cambridge, UK: Polity Press, 2000. – 229 p.

14. Арриги Дж. Долгий двадцатый век: Деньги, власть и истоки нашего времени / Дж. Арриги. [пер. с англ. А. Смирнова и Н. Эдельмана]. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 472 с.
15. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех. / Пер с англ.; ПРООН. – М., Издательство «Весь мир», 2011. – 188 с.
16. Marcuse H. Der eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortschrittenen Industriegesellschaft / H. Marcuse. – Neuwied-Berlin, 1967. – 276 p.
17. Habermas J. Technik und Wissenschaft als „ideologie“ / J. Habermas. – Frankfurt am Main, 1980. – 169 s.
18. Политика в сфере занятости во имя социальной справедливости и справедливой глобализации. Доклад о периодически обсуждаемых вопросах по проблемам занятости, 99-я сессия международной конференции труда (2010). – Международное бюро труда, Швейцария, 2010. – 185 с.
19. Новіков В. Подолання надмірної нерівності – пріоритет соціальної політики / В. Новіков // Україна: аспекти праці. – 2013. - № 1. – С. 3 – 7.